


STEEN- GOED

De ontwikkeling van het venster



NR. 3 FEBRUARI 1989

verschijnt 4 keer per jaar

STEEN-GOED is een uitgave van
STICHTING HET UTRECHTS MONUMENTENFONDS
Dorstige Hartsteeg 21, 3512 NV Utrecht
telefoon 030 - 31 17 61
postrekening 427215

Het Utrechts Monumentenfonds is een beherende
en restaurerende instelling van monumentale
woonhuizen in Utrecht.

Voor minimaal f10,- per jaar of f250,- ineens
is men begunstiger van de stichting. Men ont-
vangt dan het Jaarverslag, "STEEN-GOED", de
Nieuwsbrieven en uitnodigingen voor vergade-
ringen en excursies.

De ontwikkeling van het venster

In ramen weerspiegelt zich de geschiedenis van een huis. Dat is een slagzin, even waar als niet waar. Want uiteraard is niet de hele geschiedenis van een huis aan zijn ramen af te lezen. Daarvoor is ook kennis van de muren met hun metselverbanden, steenformaten en voegwerk nodig. Daarvoor moet ook de kap onderzocht.

Maar waar is, dat uit de ramen veel valt af te lezen. In de loop van de geschiedenis zijn veel ramen aan de mode van de tijd aangepast. Toch zijn er overal in de stad ramen blijven bestaan in hun oorspronkelijke vorm, waarmee ze dan een eerste aanwijzing geven over de bouwtijd van een huis. In dit artikel wordt aan de hand van foto's en tekeningen een beeld gegeven van de ontwikkeling van het venster tussen 1400 en 1900. Het zijn voorbeelden van vensters, merendeels voorkomend in panden van het Utrechts Monumentenfonds. Ze kunnen dienen tot leidraad bij omzwervingen door de stad.

De ontwikkeling van het venster of raam, kenmerkt zich door de loop der eeuwen in de groei van klein naar groot. De technische mogelijkheid om steeds grotere raamopeningen met doorzichtige afsluiting te maken, gaat door tot in onze eeuw. Deze ontwikkeling gaat gelijk op met de wens meer licht in het interieur te hebben, alsook de behoefte om de omgeving te zien. De primitieve mens die nog in hutten leefde van zwerfstenen met een dak van hei of stro, had nauwelijks behoefte om de omgeving te zien, daar deze als bedreigend werd ervaren. Pas in de 10e eeuw begint men bij ons woningen met een soort venster te maken. Het kruiskozijn, wat vanaf begin 14e eeuw bekend is, behoort tot de oudste nog overgebleven vorm van vensters in woonhuizen. Vergankelijkheid van het bouw materiaal, alsmede modeaanpassingen doen

de verschijningsvorm van het venster in de loop der eeuwen veranderen. Voor de 15e eeuw was er nauwelijks sprake van glas in de woningbouw. Men vulde de lichtopeningen van het kruiskozijn met geolied perkament of ander dierlijk materiaal, zoals varkensblaas. In Italië heeft men in de vensters van de Kathedraal van Orvieto, dunne doorschijnende marmerplaten toegepast. De technische vaardigheid van het steeds grotere glasvlakken kunnen maken, heeft tesamen met de wens naar meer licht in het interieur, de vormontwikkeling van het venster door de eeuwen heen bepaald. Vanaf het kleinste glas-in-lood ruitje uit de 16e eeuw, met een afmeting van 10 x 14 cm, tot de verdiepinghoge en woonkamerbrede ramen in de bungalow van onze eeuw. Pas na de oliecrisis van 1971 is een keerpunt ontstaan. De isolatiedrift ten gevolge van de hoge energiekosten heeft de groei van het raam een halt toegroepen. In de sociale woningbouw van de laatste jaren ziet men weer kleine ramen.



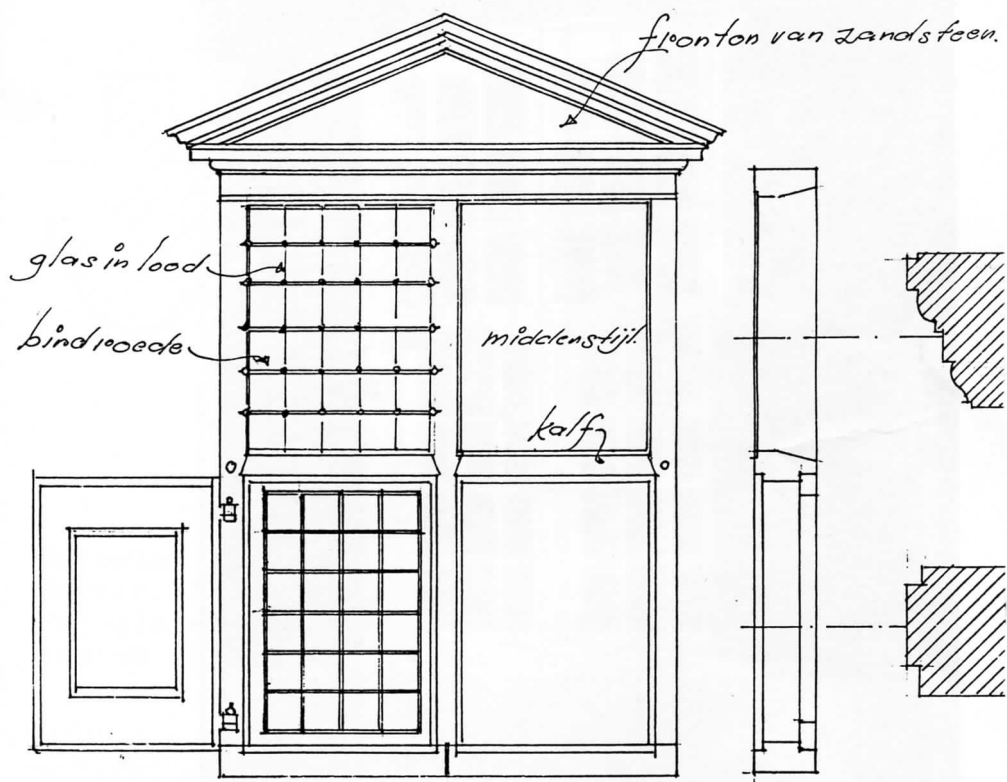
Jeruzalemstraat 8-10 traptoren

Variant op kruiskozijn, een zogenaamd bolkozijn.
Een 'kloostervenster' heet de andere halve variant.



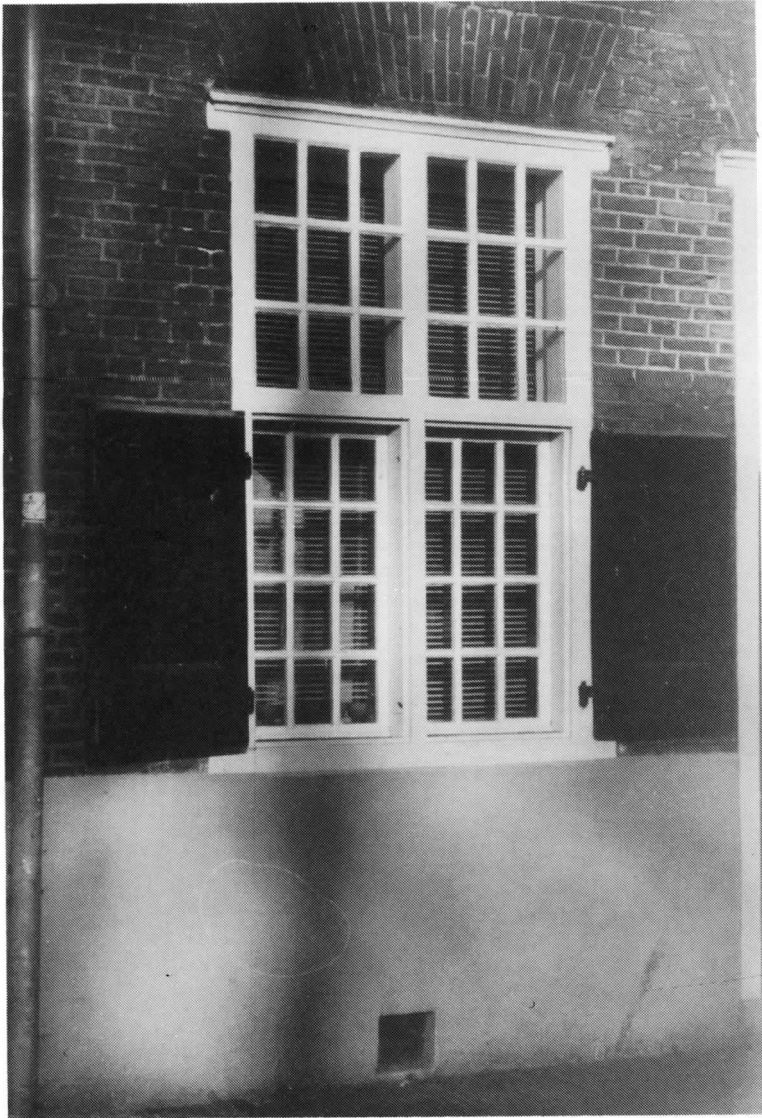
Keizerstraat 35

Type: kruiskozijn.



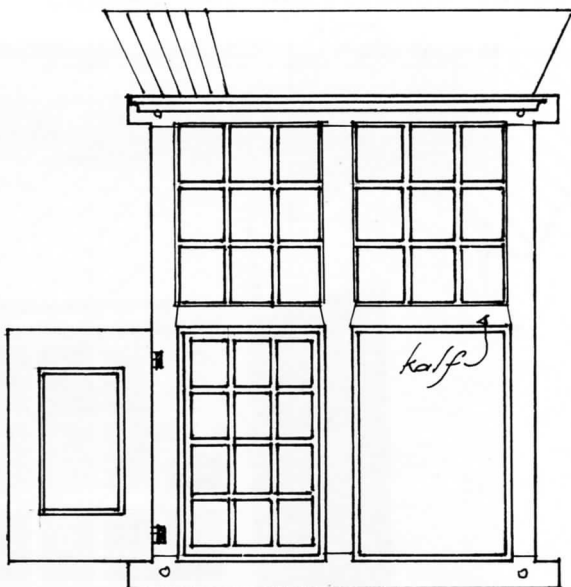
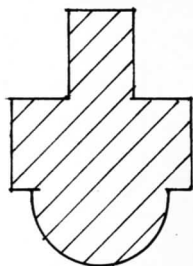
Datering: 1e kwart 17e eeuw.

Kenmerken: kruisvorm gevormd door middenstijl en een kalf. De bovenvakken gevuld met glas-in-lood, de ondervakken te sluiten met luiken. Het kruiskozijn is gemaakt gedurende de 15e en 17e eeuw. In het oosten van het land komen helemaal uit baksteen gemaakte kozijnen voor.



Agnietenstraat "Maria van Pallaes"

Type: kruiskozijn.



Datering 1650.

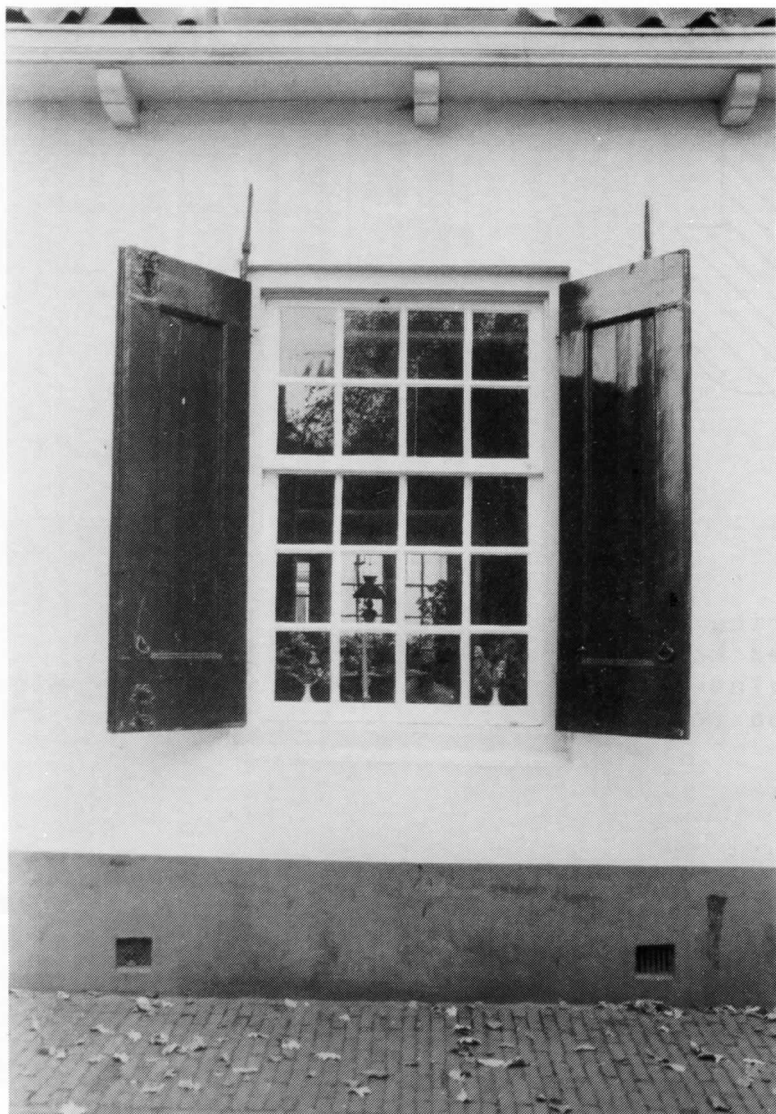
Grenen kozijn met eiken roeden.

Het-glas-in lood wordt na 1680 verdrongen door houten roeden met glas.



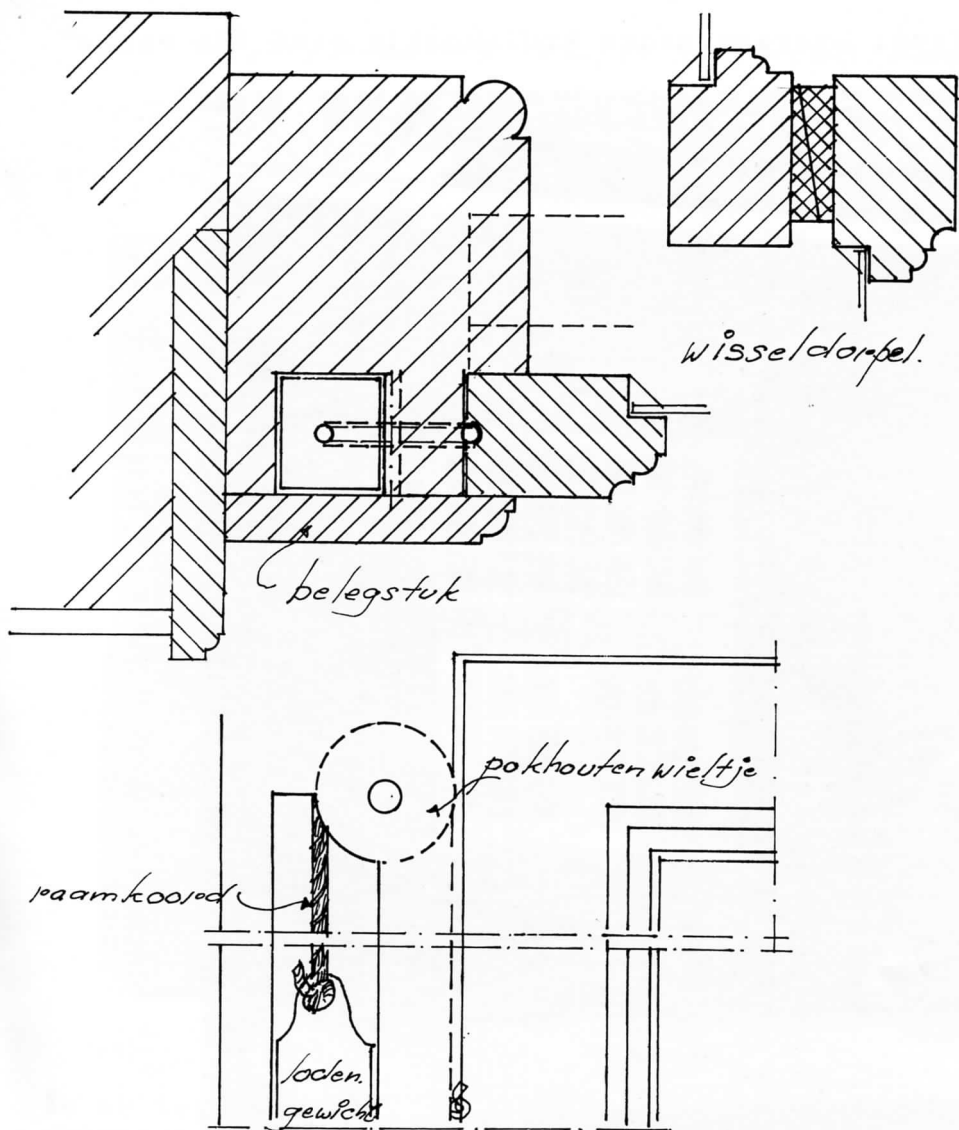
Kruiskozijn in dakkapel.
"Breyerscameren"

Type: schuifraam 18e eeuws.



Bruntenhof

Ruim 250 jaar lang is het schuifraam in zwang geweest, tot in het begin van deze eeuw toe.



In de kozijnstijl is een koper opgenomen waarin een loden contra-gewicht kan schuiven. In de 19e eeuw werden deze loden gewichten omgewisseld voor gietijzeren exemplaren. De kokers werden groter en middels een zogenaamd 'belegstuk' bereikbaar.

Type: overgangsvorm kruiskozijn eind 17e eeuw.



"Breyerscameren" Lange Nieuwstraat Utrecht.
In de bovenste helft is de middenstijl weggelaten.

Type: overgangsvorm kruiskozijn naar schuifraam

Eind 17e eeuw ontwerpt de beroemde Engelse architect Christopher Wren (St. Paul's Cathedral) het schuifvenster.



Type: schuifraam 18e eeuws

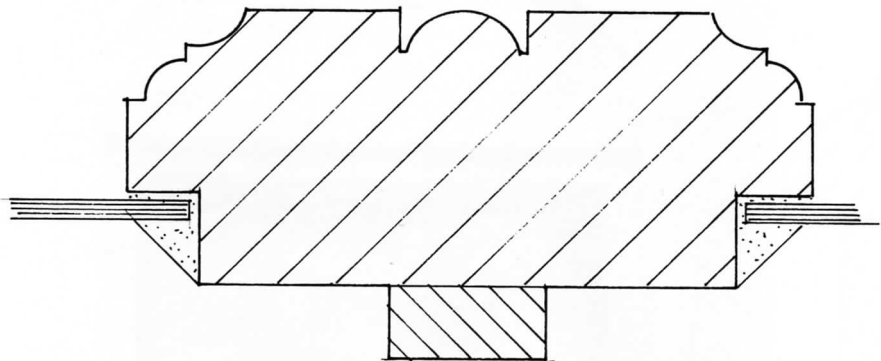
In de beginperiode van dit populaire venster ontstaan overgangsvormen van het kruiskozijn, b.v. nog met een vast kalf, zoals het hier afgebeelde in de Agnietenstraat (Breyerscameren). In het bovenvlak is hier een raam geplaatst in tegenstelling tot het voorgaande kozijn type waar de roeden nog rechtstreeks in het kozijn zitten.

Type: "Empire" venster
Datering rond 1800.



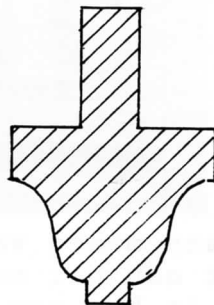
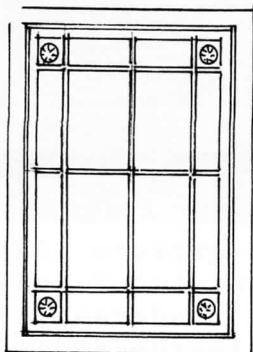
Brigittenstraat 20

Bij dit type raam wordt de suggestie gewekt alsof het dubbele draaibare ramen zijn met een 'stopnaald' in het midden.



Middenstijl met stopnaald

Tot en met het eerste kwart van de 19e eeuw worden deze ramen gemaakt. De ruitafmetingen zijn door de mogelijkheden van de glasindustrie dan al 50 x 60 cm. Na dit type komen de ramen met dunne gietijzeren roeden in zwang, vaak met smalle zijruiten en gekleurd geslepen glas.



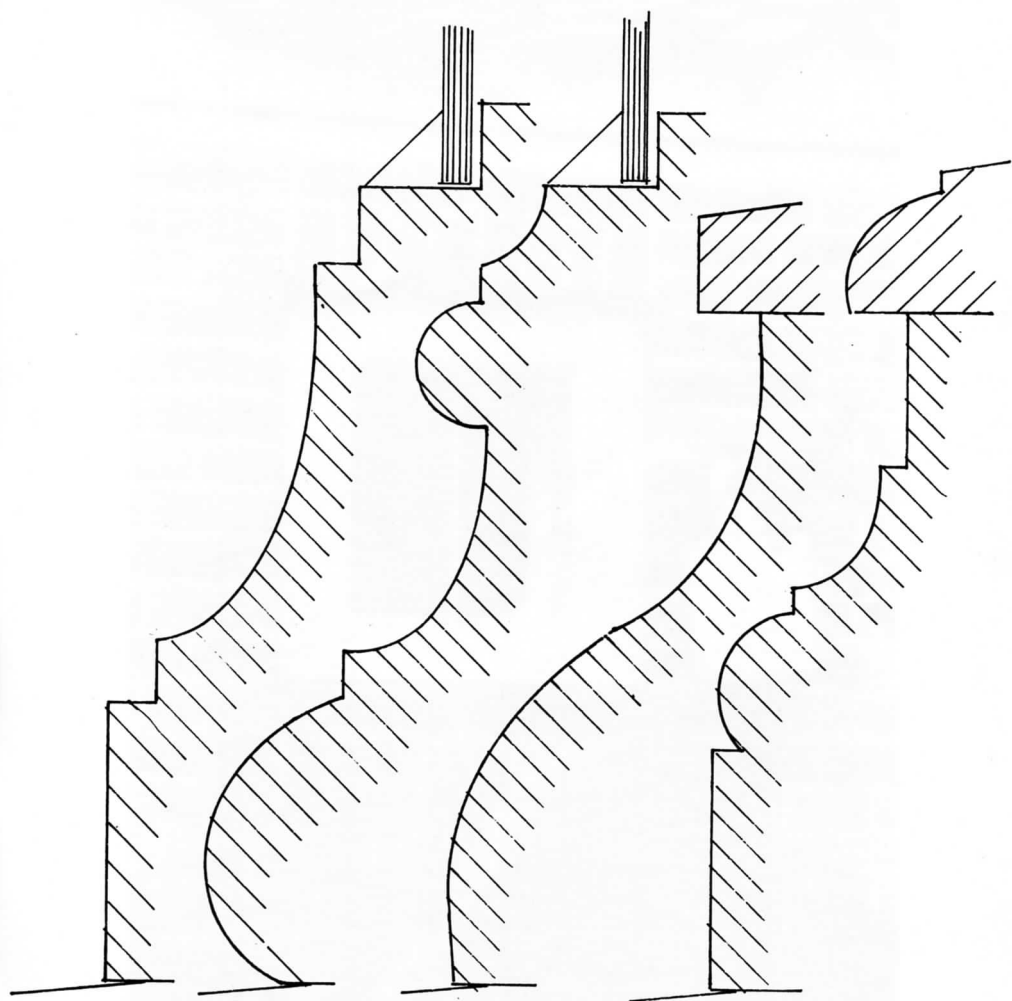
T-venster.

Type schuifraam periode eind 19e eeuw, begin 20e eeuw.-



Nieuwe-
gracht
35

Het kunnen maken van steeds grotere glasruiten is debet aan het ontstaan van het T-venster. Meestal is het een vermaakt roederaam, soms voorzien van fraaie geprofileerde onderdorpels.



Geprofileerde onderdorpels



Bruntenhof

Foto's: Ans Wigbold.
Tekeningen: Arie Verlaan.



